

De vele gezichten van lijden verbeeld

Bespreking van *Lijden, Eigentijdse visies op de kruisweg en het laatste avondmaal*

‘Ik lig er ‘s nachts van wakker. Voel de pijn die mensen in Gaza voelen,’ zegt Tamar Shahinian als ik haar vraag wat de situatie in Israël met haar doet. Ze is Palestijns en heeft familie die op de Westbank woont. ‘Je bent zo machteloos en vrede voelt verder weg dan ooit. Als ik hoor hoeveel Palestijnen al vermoord zijn sinds de inval, dan staat mijn hart stil. Wat doen mensen elkaar aan? Hoe kan dat, waarom staat de wereld dat toe, deze mensen zijn rechteloos.’

Onrecht en pijn

Ze ervaart weinig ruimte om hier vrijmoedig over te spreken, het is zo’n precair onderwerp met aspecten die moeilijk zijn uit te drukken in taal. Onlangs zette ze haar gevoelens om in een dansperformance die haar wel de mogelijkheid biedt om de pijn uit te drukken op een manier die mensen raakt.

Ik denk aan het boek van Ignace Schretlen waarin het lijden centraal staat, en waarin hij een foto heeft opgenomen van Adi Nes, die verwijst naar het laatste avondmaal. Het is zo’n foto waarin het beeld meer zegt dan 1000 woorden.

We zien een groep Israëlische soldaten die gezellig en amicaal natafelen. Insignes en emblemen ontbreken; iedereen is aan elkaar gelijk. Adi Nes fotografeert

Adi Nes, Z.T. (1999)

PROF. DR. TINEKE ABMA

Directeur Leyden Academy on Vitality and Ageing
Bijzonder hoogleraar Ouderenparticipatie
Universiteit van Leiden
E-mail: abma@leydenacademy.nl

al sinds 1994 soldaten. In 1997 was hij in Tel Aviv op weg naar een café toen er een bom ontplofte in een nabij restaurant. Vanaf dat moment fotografeert hij de dood met verwijzingen naar het laatste avondmaal. Door de aanhoudende spanning kan de sfeer immers van het ene op het andere moment omslaan. De serie ‘Soldaten’ (1994-2000) waarvan het laatste avondmaal deel uitmaakt, toont geen stoere, tot de tanden toe bewapende militairen maar slapende, ontspanning zoekende en spelende jongens. Vanwege zijn homo-seksualiteit en de weerstand die dat opriep in zijn jeugd en dienstdaag, staan kwetsbaarheid, mannelijkheid en seksualiteit centraal in zijn werk. Nes daagt hiermee het imago van een sterk en machtig Israël uit.

Leven getekend door lijden: *dolor complexitatis*

De foto en uitleg maken deel uit van ‘Lijden. Eigentijdse visies op de kruisweg en het laatste avondmaal.’ Dit boek gaat over de vraag hoe wij omgaan met lijden, waar we inspiratie en houvast vinden en of de kunsten, en dan specifiek de kunsten rondom de kruisweg en het laatste avondmaal, ons van dienst kunnen zijn. Hij gaat er daarbij van uit dat het menselijk leven getekend is door lijden. Of het nu gaat om oorlog, marginalisering en achterstelling of mensen die op de vlucht zijn, het leven kent duistere kanten. Het lijden is soms opeens daar en dat ‘nachtelijk donker’, om met Susan Sontag te spreken, is beangstigend. Het gaat om onrecht, pijn, angst, wanhoop, vertwijfeling, verdriet, overgeleverd zijn aan een gebeuren waarover geen

controle is. Het mondt uit in een passibele, 'lijdende' verhouding tot oncontroleerbare complexiteit.

Dolor complexitatis noemt Harry Kunneman dit.

Kenmerk van persoonlijk en menselijk lijden is dat we dit lijden niet eenvoudig kunnen oplossen door de toepassing van technologie of andere strategieën. Zelfs al proberen we dat lijden te verlichten, dan nog blijft er vaak een 'existentiële rest' over die erom vraagt in bewerking te worden genomen. Denk aan het verwijderen van een vrouwenborst bij kanker waarbij het gezwel weliswaar is verwijderd, maar de vrouwelijkheid en lichamelijke integriteit zijn aangetast. Ook al is de ziekte aangepakt, de oplossing laat sporen na en vraagt om verwerking van verlies. Oftewel het lijden gaat gepaard met 'trage vragen'; vragen die zich onttrekken aan *quick fixes* en die we moeten verdragen.

Wegkijken van het lijden

Hoe gaat een mens om met lijden? Waar vindt een mens troost en hoop als er geen eenvoudige oplossing is voor het lijden? Schretlen constateert dat de mensen in onze hedendaagse samenleving geneigd zijn om weg te kijken van het lijden, geobsedeerd als we zijn door economische groei en persoonlijk geluk. In de gezondheidszorg is dat niet veel anders. Op p. 90: 'Artsen zoeken graag, maniakaal graag, naar wat u hebt, maar hebben geen tijd om u te vragen hoe het is om het te hebben,' citeert hij Bert Keizer. Artsen richten zich met andere woorden op wetenschappelijke verklaringen en behandelingen, en niet zozeer op het lijden zelf. In het nawoord vraagt hij zich af: 'Staat datgene wat onze aandacht krijgt in verhouding tot datgene wat aandacht verdient, om aandacht vraagt, of aandacht echt nodig heeft?' (p. 152). Een vraag die aanzet tot denken.

Schretlen laat zien wat de kunsten ons daarin te bieden hebben. Hij bespreekt vele oude meesters, maar ook het werk van vele jongere kunstenaars, zoals dat van Adi Nes. In die besprekingen gaat hij steeds in op het kunstwerk zelf (wat zien we), de maker (wat beoogde de kunstenaar met het werk, de intenties) en de Christelijke traditie rondom de kruisweg en het avondmaal waarnaar het werk en de maker verwijzen. Schretlen constateert dat er universele thema's en werken zijn die kunstenaars keer op keer weer inspireren, zoals Leonardo's da Vinci's laatste avondmaal. Dat werk heeft een grote zeggingskracht en er zijn honderden eigentijdse versies te vinden op internet. Het laatste avondmaal refereert aan verraad en lijden, maar biedt ook troost door de wenende vrouwen op Jezus' graf en de wederopstanding. Da Vinci's beroemde schilderij is een ijkpunt voor de verbeelding van de lijdensweg. Dat zien we onder meer terug in Adi Nes' foto.

Via Dolorosa en de Passion

De kruisweg, de weg die Jezus aflegde met het kruis, is ook een populair verhaal vandaag de dag. Kijk maar naar de pop-vertolking van het Bijbelse Passieverhaal dat jaarlijks op Witte Donderdag in een andere stad wordt opgevoerd en die live te volgen is op televisie. Het evenement dat het lijdensverhaal van Jezus uitbeeldt, trekt veel jonge mensen. De Passion legt sterk het accent op de beleving en het ondergaan van emoties, waarin velen zich herkennen. Achter het zes meter lange kruis loopt menigeen mee. Het is een hedendaagse interpretatie van de kruisweg, ook wel Via Dolorosa genoemd, dat volgens rooms katholiek erfgoed 14 staties omvat, dat zijn stand- of halteplaatsen, plekken om stil te staan, om te reflecteren en te mediteren. Deze staties ontstonden in een tijd waarin velen ongeletterd waren.

De Via Dolorosa en Schretlens boek vormden de inspiratie voor de 'Walk of Wonder', een kunstroute op de campus van de Radboud Universiteit, en die de universiteit verbindt met het Radboudumc. Het is een eigentijdse verwerking van de klassieke kruisweg. De route voert langs zeven staties en thema's: dragen, helen, helpen, hopen, incasseren, ontvangen en spiegelen. Deze thema's zijn verbeeld in kunstwerken die speciaal voor dit doel zijn gemaakt. Door tast, woord, kleur, geur, bio-art, muziek, *mixed reality* wordt de wandelaar langs de thema's geleid. In een bijbehorende podcast wordt per thema met diverse mensen gesproken die werken op de campus. Zo vertelt Baziel van Engelen, hoogleraar Neurologie, over 'helen', een woord dat hem zo aanspreekt omdat het niet sec over de patiënt gaat die genezen moet worden, maar over de mens die geheeld kan worden.

Eigen werk

De auteur heeft ook eigen werk opgenomen dat hij maakte nadat hij als huisarts stopte vanwege gezondheidsklachten. Ik werd getroffen door de verbeelding van pijn en de serie 'Thera', waarbij hij een pasfoto van zijn zoon als kleuter gebruikte om te verkennen wat God als vader bezielde om zijn zoon zo te laten lijden. Het boek is met het tonen van eigen werk heel persoonlijk.

Slotbeschouwing

'Lijden' is een gebonden en geïllustreerd boek met veel kunst, en uitleg over kunstenaars en hun werk. Het is voor kunstliefhebbers met interesse voor het menselijk lijden een verrijkend boek. Schretlen bespreekt ieder werk met veel oog voor detail van wat er is afgebeeld, de persoonlijke geschiedenis van de maker en de context waarin het werk ontstond.

Door de uitleg ga je als kijker beter kijken, je ontdekt nieuwe kunstenaars en door de link te leggen met de christelijke traditie leer je de oude verhalen in de werken herkennen.

Ik vermoed dat dit boek ook degenen zal aanspreken die in hun werk of leven veelvuldig te maken krijgen met de eindigheid en vergankelijkheid van leven en alles wat daarmee samenhangt. Denk aan artsen en verpleegkundigen die te maken krijgen met patiënten die ongeneeslijk ziek zijn. Zij zullen vaak alles uit de kast trekken om mensen te genezen, maar zich ook regelmatig afvragen wat zij nog te bieden hebben als er geen perspectief meer is en de dood zich aandient. Dit boek kan een bron van inspiratie zijn om te zien

hoe het lijden draagbaar wordt als er troost wordt geboden, als er ruimte is om stil te staan bij het verlies en rouw.

Tot slot vormt dit voor ieder die zich bezighoudt met persoonlijk of menselijk lijden en zoekt naar troost en hoop, een rijke bron van inspiratie. Verwacht geen hoogdravende theoretische of esthetische analyses. Het is vooral een boek dat op een zeer toegankelijke manier de vele gezichten van lijden zichtbaar en bespreekbaar maakt.

Literatuur

Ignace Schretlen: *Lijden, Eigentijdse visies op de kruisweg en het laatste avondmaal*. Zwolle: Uitgeverij Waanders, 2023. ISBN: 9789462624719. 160 blz. Prijs: € 24,95.

‘We zien de dingen niet zoals ze zijn, we zien ze zoals wij zijn’. Dit citaat van essayist Anaïs Nin staat tamelijk willekeurig en zonder toelichting in het voorwoord van de auteurs. Ik vind het een raak citaat. Onze hersenen spreken als meest complexe orgaan in ons lichaam immers tot de verbeelding. Het is een misvatting dat ze fungeren als een soort doorgeefluik van prikkels en

Wierenga L & Janse D. *Atlas van ons brein. Een visuele reis door de hersenen*. Tiel: Uitgeverij Lannoo, 2022. EAN: 9789401481724. 260 blz. Prijs: € 39,99.

informatie die ons de wereld laat zien zoals ze is. Onze hersenen hebben alles te maken met wie wij zelf zijn. Het initiatief van neurowetenschapper Lara Wierenga en grafisch ontwerper Dirma Janse om samen deze atlas te maken is daarom in veel opzichten lovenswaardig. Aan de hand van 25 vragen die zijn ingedeeld in 5 grote thema's en met behulp van werkelijk honderden illustraties, grafieken, infographics en visuele trucs geven Wierenga en Janse op een vindingrijke en

laagdrempelige wijze toegang tot de fascinerende wereld van ons brein. De combinatie van tekst en visuele informatie werkt wonderwel: beeld wordt tot 60.000 keer sneller verwerkt dan tekst, geven de auteurs fijntjes aan. De combinatie maakt van dit boek een atlas waar je met moeite in kunt stoppen met bladeren, kijken en lezen. Je komt telkens nieuwe verbanden, interessante wetenschappelijke breinweetjes of boeiende inzichten tegen. De filosofie

zit in de eerste hoofdstukken, waarin de geschiedenis van de neurowetenschappen wordt geschetst. De atlas brengt primair de ontwikkeling, de anatomie en de werking van de hersenen in kaart. Prangende filosofische vragen rond bewustzijn, identiteit en het lichaam-geest probleem blijven buiten beschouwing. Dat zou je gezien het citaat van Anaïs Nin misschien anders verwachten.

*Dr. Gert Olthuis
Universitair hoofddocent Medical Humanities bij het Radboudumc en hoofdredacteur van het Tijdschrift voor Gezondheidszorg en Ethiek.*